

VIII. A magyar elegia.

A mohácsi vész előtti időből semmi költői maradvány nem jutott el hozzánk; és ha volna is, jelen célunkra nézve semmi, vagy legalább nagy hasznát nem vehetnők. Mig a nemzet, mint egy nagyszerű óriás soha nem lankadó erővel majd ide majd oda, majd németre s olaszra, majd cseh s lengyelre, majd pedig török- s oláhra irányzá haragvó kardját, — mig örökös harc, s ennek megszüntével: belviszály a magyart folytonos lázadt izgatottságban tartá, s a béke arany országát elérnie soha sem hagyá: addig a költészet virága egyáltalán nem igen tenyészhetett, de teljességgel nem virulhatott különösen az elegia, mely békét s az illető korszak műveltségi haladásának bizonyos fokát tételezi föl.

Hanem miután a vihar kitomboltával a nemzet egy villám zúzta fatörzs körül állott, melyben ereje s önállósága, büszkesége s reménye mind odaveszett: akkor, a vérengző török s az áskálódó német közé szorított nemzet általános csüggedésében, az afölötti harag vagy fájdalom egyes magasabb lelkekből kitörni kénytelen volt. Ez pedig vagy az epés gúny vagy a gyász hangján történhetett csak. És valóban tapasztaljuk is, hogy ezen kor költészetében ama két elem hangadó volt. Az akkori egyházi énekköltést nagyérdemű Toldy Ferencz következőleg jellemzi: „A század szenvedései, a belháborúság által okozott nyomor, a vallási és politikai üldözések gerjeszték a vallásos hangulatot, s annak költészetét nyomasztó bú, s bűn tudata jellemzik, mely miatt a közbajokban

isten ostorát ismert fel a jámbor érzés“¹⁾. De a bűnbánaton kívül, mely néha erőteljes, búszülte haragos Jeremiádokban tört ki, — volt még egy más elem is, mely az egyházi énekekben lelte kifejezését; ez a gúny, melylyel a hitujítás eszméi s azok jeleségétől eltelt keblek a régi hit fogyatkozásait s különösen papjait korbácsolták, és bizony néha gáncsolták is — és viszont.

E vallási villongások növelték még a politikailag ügyis vérig sanyargatott nemzet nyomorát; de mégis, egyrészt a lankadó elméket fölverték s a természetes ellenhatás következtében egy ujjászülés okozóivá lettek; másrészt pedig egy, különben mystikus irányu énekköltőnek szivét a nemzeti gyásztól csordultig megtöltötték s a magyar (világi) lyra alapítására készítették. E férfiú B. Balassa Bálint (1551—94), kinek, „A magyar nemzet romlott állapotjáról“ című költeményében az első magyar elegiát tisztelhetjük. A nemzeti gyász, a honfibú s harag megkapó hangon nyilatkozik itt, és jó keresztyén léteére buzditja a költő nemzetét, forduljon önokozta inségében, nyomorában istenhez, mert rajta kívül még nem szánhatja senki. Forma tekintetében persze gyarló a költemény, — a 12 szótagu sorok, négy-szer csengő rimeivel nem igen költhetnek bennünk rokonszenvet — de gyarlósága mellett egy nagy, és valóban elegiai szépséggel is bir; t. i. az első versszakban megszólítja népét, elmondja aztán szemléelő — epikaibb hangon annak vétkeit s következményeit, és az utolsó versszakban, visszatérve a kiindulási ponthoz, ismét nemzetéhez fordul kérve, kiáltson vele istenhez. Ezen szépség nagyban emeli az elegia hatását és jobb költőinknél többször találkozni fogunk vele. Balassa verseiben ezen kívül elegiára már nem akadunk, habár majdnem mindegyikén bizonyos ele-

¹⁾ Toldy A m. n. irod. tört. rövid előadásban 46. l.

giai hang lebeg ¹⁾); hanem, mint már fentebb említők, az elegiai hang, és az elegia közt nagy a különbség. „Bucsuének“-ében ez elegiai hang szemlélődő eleménél fogva majdnem elegiává domborodik, és ha valamelyik költeményét, úgy még ezt sorolhatnók az elegiák közé.

Tehát az elegia irodalmunkban megvolt honosítva, azaz megteremtve, mert sem ó, sem újabbkori minták után nem készült, hanem egyedül a magyar költészet geniusa, magyar költő iblettségének eredeti kifakadása az, ki ösztönszerűleg teljesen eltalálta ama hűrt, melyet késő utódai idegen minták szerint koptattak. A húr meg volt pendítve, de rezgését a szél elkapta s harmonicus kihangzását meggátolta, úgy hogy viszhangra nem találhatott. Balassa halálával bekövetkezett oly korszak, melynek vallási s politikai életbeli mozgalmi az elméket annyira elfoglalták, hogy az iméntsült világi lyra majd teljesen elhanyagoltatott, és minden költészeti erőt, a minden szellemeket egyedül s kizárólagosan érdeklő vallásos érzelmek kifejezésére készített. Áradozó énekek s rideg tanköltemények töltik be azon időközt, mely Balassa s Zrinyi közt fekszik.

Zrinyi hatalmasan, üstökös csillag ragyogásával lépett föl egyszerre nagyszerű Zrinyiászával, mely föllépése talán az összes világirodalomban páratlan, mert nem ismerünk jelesebb költőt, ki költőileg meddő század után mintegy varázsütésre oly nagy művészeti költeményt teremtett volna, és majdnem minden elődök s előzmények nélkül egy lépéssel a tökély oly magas polcára fölszökölt volna, mint Zrinyi. Ő tudomány és általános műveltség tekintében nemcsak korának magaslatán állott, hanem

¹⁾ Thaly Kálmán, ki két valószínűleg Balassától származó költeményt közöl, az egyikre szintén megjegyzi, hogy rajta „reflectáló szellem ömlik el.“ (Vitézi énekek II. 410.)

azon némi részben talán még túl is emelkedett; gondolkozó fő, nemes jellem, mély érzelem, költői fogékonyság, és lángéhszszel párosult alkotási erő: ezek azon tulajdonok, melyek Zrinyit mintegy hivatva látatják az elegia újjáteremtésére, és valóban, ha ő költői szeszélyből kisebb költeményeit nem mind saját elnevezése szerint: az idyll, hanem az elegia formájába önti vala, úgy benne talán legjelesebb elegia költönket tisztelhetnök.

Zrinyit követői inkább az eposzban utánozták, és pedig mint rendesen a követők: ferdén. Az egyetlen Kohári István az, ki lyrai költeményeket irt, még pedig főleg elegiai szinezetűeket. Ő tehát szorosan ide tartozik, mert mit Zrinyi, e célra nézve, elmulasztott, azt ő kivitte, persze nem azon nagy stylan, melyet Zrinyitől bizton elvárhattunk volna. Kohári költészetének egyik főrugója a szemlélődés, de azon szemlélődés, mely egy sanyargatott élet, több évi börtönéjben elkomorult, de meg nem tört kedély kifolyása; ehez még mély érzés járul, miáltal költeményei némelykor megható hangot nyernek. Zavarja költészetét némileg a jelképes, példázó s mythologiai célzású tudákos modor, de ez nem az ő, hanem a tévirányu korszellem hibája, melyet neki tehát különösen föl sem róhatunk, mert minden gyarlóságai dacára — a körülményekhez mérten — szépet alkotott, habár áradozó bőbeszédősége s egyszersmind szük eszmekörénél fogva az elegiában mintaszerüt nem is teremthetett.

A Balassa s Kohári által kijelölt s járt ösvényt ismét moh lepte el, míg azt később Ányos széles uttá egyengeté. A XVIII. század első költői nem birtak elegiai elemmel; Rádai Pál vallásos, Amadé László szerelmi ömlengésekben lelte kedvtelését, habár nem ritkán lyrai gyöngyököt teremtve; Faludi Ferenc birt ugyan szemlélődéssel, de felületessége s

életvidorsága költeményeinek egyikét sem hagyta elegendővé tömöríteni.

A nemzetet tetszhalottságából, az irodalmatátalános lankadtságából Bessenyei György riasztá föl hatalmas szavával, és kútfeje lön azon költői gyér patkoknak, melyek rövid idő múlva egy nemzeti költészet nagy folyamát eredményezték. Bessenyei ugyan elegiát nem irt, hanem övé az érdem, hogy avval oly rokon műfaj: a heroid által a szemlélődő elemnek újra utat szerzett a magyar lyrába, s azáltal közvetítőleges okozója lett az elegia ujjáteremtésének; mely feladat egyik követője, Ányos számára volt fentartva.

Az életkedvű, hő indulatu Ányos Pál mint szerzetes a rideg zárda falak közt csakhamar átlátá, hogy életcélját eltéveszté; ezen kedélyét elkomorító tudat, s azon keserű bánat, mely fogékony keblét eltölté, s melyet csak a bölcsészet enyhíte némileg: elegiaköltővé avatták őt. Majd „kedvese sirjánál,” mely mindenét, örömét, életét elzárja: kesereg és azon sivár lemondással válik meg tőle, hogy

„Mig bennem a lélek
Piheg, gyászban élek;
Már többet víg kedvet
Nem is remélek.“

Majd meg az ifjuság mulandóságát siratja Mimermos édes hangjával s a szerelmi visszaemlékezés egész kéjével — s bujával, mert „elmultak mind ezek!” és

„Szomorú, bús szívem beborítá halál,
S valamerre szemem vetem, mindenütt gyászt talál.“

„A holdhoz“ fordul, ki egyedül viraszt a boldogtalanokkal és kinek fényében a sirból egy alakot lát kiemelkedni,

Oh! bár felém jörne! nem félnék képétől,
Többet reménylenék borzasztó lelkétől,
Mint élő halandók szemfényvesztésétől.

De ez is eltűnik s a költő búslakodik, hogy hát nincs senki, ki nyögéseit hallaná s enyhítné. Elkieseredésében óhajtja a halált, hogy gyötrelmétől megszabadulhasson.

„Tudom minden időszakasz eltűnését“

mondja legmegkapóbb elegiájában (Tünődés), melyben az éjt unszólja, siessen, távozzék, hogy a magányos erdőben elnyöghesse panaszait:

„Oh boldog szabadság, erdők közepében,
A hol kiki bátran sirhat keservében!“

kiált föl, mert bajtársai körében ajkára mosolyt kell erőszakolnia, és ez annyira elkieseríti őt, hogy az embereket „vérszopó vadaknak“ nevezi, de a vad ha jóllakott, barlangjában nyugszik

„S ti nem szünhettek meg? ez-e az okosság?
Halhatatlan lélek? emberi társaság?“

És a kétségbeesés ezen zord hangjával bucsút veszünk e költőtől, ki máskor oly édes, oly andalító, oly szívbelpódzó hangokkal bir.

Ányos meghonosította az elegiát irodalmunkban, bár francia minták szerint, de teljes eredetiséggel, és az ő ebbeli hathatós föllépése után eme műfaj többé már el nem hanyagoltathatott, hanem mindég új s új sarjakat volt kénytelen hajtani. Már mindjárt közvetlen követője I. Teleki József, Eszter nevű húga halálára ritka szépségű s megható elegiát irt, „melyben a formán kívül különösen az ellentétek

szeretete érezteti a francia költészet hívét¹⁾; ámbar ezen ellentétek már Tibull- s különösen Ovidnál nagy szerepet játszanak. Mig Bessenyei s epigonjai költészetünket francia példák után iparkodtak megújítani: volt néhány tanférfi, a classikai irodalmak ismerői, kik ezek izlésében egy más pártot alakítottak, mely az antik versformákat a magyar nyelvre alkalmazta. Ez ugyan már a XVI. században Erdösi János által s azóta majdnem szakadatlanul idáig megkíséreltetett, de többnyire csak tanmondatok írására²⁾; és mivel a külformától egészen eltekintünk, ugy Erdösi s követői distichonjai csak irodalomtörténeti szempontból érdekelhetnek. A classikai iskola első bajnoka, ki egyszersmind elegiákkal is föllépett Baróti Szabó Dávid volt: elegiái, némi prózaiasságtól eltekintve, elég jártasságot tanusítanak ugyan a még szokatlan formában, de Révai Miklós által egészen háttérbe szorítottak. Révai különösen római elegiák fordítása által tünt föl, de vannak nagyszépségű eredeti elegiái is, p. o. az, melyben Orosz Zsigmond halálát siratja, kit atyaként szeretett, és ki őt viszont kedvelte, s költészetre buzdította; a fájdalom itt helylyel közzel kissé fölesigázottnak látszik ugyan, de az egészen oly mély elegiai hang uralkodik, hogy rokonérzésre kényszerít bennünket a költő. Máskor meg a tavasz megérkezését tibullilág érzéssel s természet kedveléssel ünnepli, és látva, hogy minden újul, minden örül: magába száll, busulva, hogy csak egyedül ő nem lehet vig, mert hervadozik orcája, elfogy életereje, s érzi teste bomlását s közeleg hozzá a halál:

¹⁾ Toldy. A m. nemz. irod. tört. rövid előadásban 125. 126. l.

²⁾ Schedel (Toldy.) A Deák szabásu magyar versek története Kisfaludy társaság évtlapjai V. 429. s köv. l.

„Nyilnak már örök életnek szép ajtai, látom:

S ott benn jobb kikelet jobb örömünkre derül.“

Megható ezen költeményben különösen a vig kikeletnek bus viszhangja, mely a halálból támadó új kikeletet említi, s mely minden szomorúsága mellett mégis vigasztaló, megnyugtató. És ez igaz elegiai vonás: az elegia ne csak gyászt és panaszt tartalmazzon, hanem ha a földült szív kisírta magát, a vigasz balzsamával enyhítse is fájdalmát. A Rómaiaktól Révai sokat tanult s főkép Tibull hatása megérzik rajta; még többet tanult azonban tőlük Virág Benedek, de mivel tudunkkal elegiákat nem írt, körülökon túl esik. Virágban a classikai iskola tetőpontját és egyszersmind végét elérte; valamint a francia iskola, ugy ez is csak a tudományosan képzett osztályokra kívánt hatni. Új iskolának kellett támadni, mely hatását a nemzetre egyáltalán s különösen a népre kiterjeszteni iparkodjék. És ezen tekintetben Dugonicsé az érdem, hogy a népies elemet a költészetbe behozta, regényeiben azt széles körökben terjeszté s számára az irodalomban biztos helyet küzdött ki. Csak az által lett egy valóban nemzeti irodalom létrejötte lehetővé.

Képviselői ezen iránynak az elegiában főleg Dayka, Csokonai s Kis János, mint a kik az antik remekírók utánzásától menten, a distichon formáját sem tartották már az elegia egyedüli közegének, hanem már az új mivelődési viszonyoknak inkább megfelelő, újabb azaz rímelt mértékben is írtak elegiákat.

Igy Dayka Gábor Ráday-versekben igen szép elegiát írt, hanem fájdalom egynél nem többet, t. i. „Bárdosy Jánosné halálára,“ melyben a megindított lyrai hév részvételével ecseteli az árvák zokogását s a hű férj kesergését, ki hiába nyújtja kedvese után karjait: csak port ölel, mert jobb része

„A bánat lakhelyéből átenyésze“.

Biztatja, sirjon, mert „ha kifakad, enyhülést lél a kín;“ és vigasztalja, hogy kedvese már partot ért, míg

„Mi evezünk a tenger mély öblében,
S pályát futunk a siralom völgyében,
Kit a mindenható előnkbe mért.

Csokonai Vitéz Mihály véralkatánál fogva inkább hevesebb indulatok, mint a szelid gyászplasztikai kifejezésére birt hajlammal; azért igen csekélyszámu s nem nagy jelentőségű, mit tőle elegiaszerűt ismerünk. Van t. i. több elegiai hangon írt költeménye, mint „Barátságos bucsúvétel“, „Budai Ferenc halálára“ és „Lillához“ címzett dalsorozatának néhány darabja, de az elegia nevére csak egy tarthat némileg igényt, és az: „Szüntelen közel van a halál;“ itt leírja a földi lények mulandóságát és a halál elkerülhetetlenségét, mely sem kort sem rangot, sem időt sem helyet nem tekintve. áldozatait elragadja.

Nem oly ragyogó képzelmű, nem oly szellemi terjedtségű s eredeti mint Csokonai volt Kis János, hanem az elegiában sokkal termékenyebb, és azért vele amannál tüzetesebben kell foglalkoznunk. Költészetéről és annak értékéről s állásáról az irodalomban maga helyesen nyilatkozik szép elegiájában „Poetai feltétel“ melyben megvallja, hogy

„Engem arany közszer karjából büszke Dicsőség
Nem ragad el Phaeton tüzszekeérébe soha.
Csendes öröm vagy bú lesznek musáim; ezeknek
Próbál kis lantom hangokat adni, ha tud.“

S a mily szende kijelölt iránya, oly szendefájdalma, panasza is. „Ősz utolján“ című gyönyörű elegiájában elvezet beuntinket kedvelt helyeire, szép vidékre, de valamerre tekint, mindenütt szomorúság uralog; ez keblében rokonérzést támaszt,

„Mert az idő, mely diszed leszede,
Tőlem is, jaj! hivatet elvette.“

Ezt kesergi, föltámasztván mindazon kedves emlékeket, miket szive legmélyében rejtve tartott, de végre vigasztalja magát, hogy ez a világ folyása, mely kivételt nem szenved, és minden panasz hiábavaló, mert „a sorsnak szive nincs.“

Még mélyebben földulja keblét két gyermeke halála, kiket elegiákban sirat („Leányom halálára“ és „Egy kisdednek halálakor“); az elsőben a mély s őszinte fájdalom megható hangjával fejezi ki, hogy se tavasz se semmi a világon nem enyhítheti édes gyermeke vesztén való keservét, de miután ezt a fájdalomnak sajátos (s neki meg is bocsátható) bőbeszédűségével elmondta, megadja magát, tudván hogy oda-fönn uj s örökké viritó tavasz fogad bennünket. A másik költeményben kisdede koporsójánál látjuk gyászolva, megtörve, és kétségbe esve fölkiált:

Oh ha, nagy isten, oly mélységes vagy,
Vagy több értelmet, vagy kő szivet adj!

Erre felel neki isten (mi jobb ha elmaradt volna) hogy ne kételkedjék, mert a mit ő tesz, az bölcs.

„Lillimhez“ című költeménye nagyon emlékeztet a rómaiak erotikai elegiáira, melyekből több kitünő darabot, különösen Tibullus elegiáiból, sikerülten fordított is. Az érzékiség ezen dalában, melyet azonban ama reminiscenciák dacára sem tekinthetünk elegiának, fölszólítja Lillijét, hogy

A mit szép Láisz, vagy szép Aspásia tréfált,
Tréfáld szebb szeretöm, most te duplázva velem.

Máskor meg a természet szépségét magasztalja (három elegiában: Soprony, Győr és Balaton vidéké-

ről), a természet teljes szeretetével emlékezve vissza azon tájakra, hol boldog idöket élt.

A megtisztult classicismus, azaz: a régiek szolgai utánzásából önállóságra vergödött egyéniségnek antik szellemben, de az újabbkori egyéni és nemzeti szabadság eszméitől áthatva történt, és azáltal modern színt és alakot nyert költői nyilatkozás, mely az ókor remekeit már nem közvetítve a rómaiktól, hanem közvetlenül a forrásból: a hellenek műveiből az örök szépség eszméjét meríté s a keresztyénség magasztos világ nézetével öszhangba hozni iparkodván: önkényt és természetszerűen ama nemes idealismust eredményezte, mely Kazinczy és követőinek költészetén oly igézö varázsszal ömlik el. Ez idealismus, mely ismerve, s mélyen érezve az eszményi szépet, igazat, szabadot, — se az egyiket, se a másikat az akkori költészetben, tudományban és közéletben nem lelé: azt vagy a nemzet multjából merített tárgyakban igyekezett fölmutatni, vagy jelenkori hiányát dorgáló hangon gyászoló, és — lángoló hazaszeretettel párosulva — gyujtó dalokkal a nemzetet lankadtsága- s aléltságából fölriasztani és az ébredöket buzdítani törekedett.

Mikép és mily nagy mértékben sikerült ezen izgatás, buzdítás, azt fejtegetni szükkörü értekezés célja nem lehet, azt hivatottabb kezek nagybecsü művekben fényesen kimutatták. Ma tudja s szíve mélyében érzi minden hazafi, mennyi hálával tartozik a nemzet az uttörö Kazinczynak, az ujkor zászlóvivőjének. Kazinczy Ferenc, ezen az irodalom minden mezején otthonos és bámulandó szellemgazdag héros az elegia kertjét csak néhány, de annál becsesebb virággal gazdagítá. Az ő hellen lelke nem tekintheté a halált, mint az alacsonylelkűek, rútnak és borzasztónak, hanem igenis rútnak és a legborzasztóbbnak kellett idealismusával párosult hő honszeretetének azt tekintenie, ha egy nemzet lomha

tétlenségben hanyatlik és elsatnyul. Elegiáiban tehát nem holtakért gyászol, hanem gyászol egy hajdan dicső, most haldokló nemzet sorsán, kit fölrázni, kinek erejét öntudatra hozni egész életét szentelé. És valamint beteg test nem mindég édes szerekek hozható új életre, úgy az ő serkentései sem lehetnek csupa édesség, hanem inkább a veséig ható keserű, gúnynyal vegyült feddő gyász hangján kelle föl szólalnia, hogy az pusztai szózatként el ne hangozzék. A gúny hangja szólamlík meg „A bugaci csárdához“ című költeményében, melyben — humoros hangból kiindulva, — a pusztai csárda emlékezteti a költőt az ösök egyszerű szokásaira s őszinteségére, és ellentétben százada romlott erkölceire, melyeket a gúnyor ostrával illet. Ezen elegiája már-már a satyrát közelíti meg. A gúnyor futó pillanat, a fájdalom örök: a hazafiui fájdalom legbensőbb jajja meghatja szívünket „A hárfa“ című gyönyörű szerkesztű elegiájában; „az estalkony csöndében bánatot és jajt zeng“ a költő fülébe a „szent hárfa.“

Hallgatom a szellők zuhogását, ha nem közelít-e
Egy mennybéli követ, könnyörülő kegygyel hogy
engem

E bús mostanból a szebb múltakba vezessen,
S szétozlassa borúm, mely aggó lelkeket üli.

És elmereng a haza történetén, és szeme előtt elvonulnak a rémitő s újra dicső s végre reményhagyott századok és fölajdul, hogy bár szállnának le közzénk az ihletett próféták és Salamóne, a dicső fiak dicsőbb anyja, hogy lehetne

„A nagyot, a szépet s a jót egyszerre követni.“

Ezen emlékektől dagad a költő keble, bátorság és bizalom szállja meg szívét:

rusként világítson s izlésüknek biztos vezérlőjeként álljon.

Mesteréhez képest az elegiában nem fejtett ki annyi erőt Berzsenyi Dániel, ki hogy birt erővel, magas röptű ódáiban fényesen bebizonyítja; de azáltal hogy mint mestere a helleneknél, hanem azok utánzóinál: a rómaiaknál keresé példáit, elegiája szükségképen ezek hangján indult, és az erőteljes kifejezés helyett finomságra s lágyságra törekedett. Elegiája irányát egyik költeményében (A Melancholia) világosan meghatározá, a Melancholiáról mondván:

A mohosult sirkövekre ledülsz,
S mély lelkesedéssel emeled hárfádat,
Az öszült kor képeiibe merülsz,
S édesen elsirod bús elegiádat.

És az ő elegiája csakugyan édes-kellemes busongás; neki a mulandóság megszokottabb, s majdnem egyedüli tárgya. Majd egy magányos várromban látja a mulandóság képét („Mulandóság“), és bántja nemes, de nem hellen magasságu lelkét, hogy

„Hősek márvány sarampójit
Az idő eltemeti,
S a félvilág hódítóját
Feledékeny por fedi.“

Majd meg a a „közelítő tél,“ tükrét mutatja élte mulandóságának; hervad a liget, a rózsák elvirágoztak, elnémultak az erdő dalnokai, nem bűg gerlice, s a csermely violás völgye nem illatozik többé, — néma a hegy s szőlőtökéin nincs már gerezd:

„Itt nem rég az öröm vig dala harsogott:
S most minden szomorú s kiholt.“

Ilyen az ő élete is; röpül az idő, el fog mulni ifjusága örökre s

„Nem hozhatja fel azt több kikelet soha!“

És majd ismét a férfikor nyarán bankódik („Az élet dele“), hogy élte napja délpontját elérte, és hanyatlása oly gyors mint fölhangása lesz; nem volt felhőtlen futása, de hamar kiderülő, — nem adott csak tövistelen rózsát, hanem adott vig elmét, erőt, barátságot és boldogító szerelmet; de ezután mi következik?

„Könnyes szemmel nézek a múltra s jövőre:
Annak örömeit sirva emlegetem,
Ennek komor képét előre rettegem
Sötét ködében.“

De szívében derültebb hang is rejlik, és a valóságban vigaszt keres s talál; „mindég csak sirsz?“ — kérdi ugyan mástól „Vigasztalás“ című költeményében, de a mely teljesen saját helyzetét kifejezni lát-szik — és biztatja más képében önmagát, hogy

„Virágzó zöld pálmák árnyékain
Örök élet lelke lengedez.“

Ázonban bucsúzva szülőföldjétől Kemenes — aljától, ismét gyászra nyílnak költőnk ajkai, de fájdalma oly kedves, oly természetes: szülőföldjétől távozva kit nem fogna el a keserv? elhagyja bölcsője, első mosolygása, vig gyermek játéka s ifjúi örömeinek színhelyét, melyet neki nem adhat vissza senki, s melyről meg nem fog feledkezni az élet tusában, melyben

„Bámulva kergetjük álmunk tarka képét,
Örökre elvesztjük gyakran éltünk szépét,
S későn hullnak könnyeink.“

Hasonló szende bánatu még „Levéltöredék bárátnémhoz“ című elegiája, melyben kedvese távollétét fájlalva, szép emlékekben elmerül, és magányos életét néhány vonzó idylli képben rajzolja.

Sajátságos jelenség, mely eddigi jelesebb elegia-költőinknél mint Kazinczy, Kis, Révai, valamint a későbbieknél is előfordul, hogy t. i. rendszeren legjobb elegiáik distichonokban írják, miből legalább azt következtethetjük, hogy a magyar distichon szintén úgy mint a hellen és római, az elmerengő szemlélődés kifejezésére különösen alkalmas. Berzsenyiné is találkozunk ezen sajátsággal; eddig tárgyalt többnyire rimelt elegiái a maguk nemében jelesek, hanem a legkitünőbbeket ő is distichonokban írta. És ez az „Elegia gróf Festetics György hamvaira.“ Az expositióban költünk egy vonással gyönyörű tájéket varázsol elénk; Keszthelyre ladikázik, az ég s a hullám csendes, csak keble zajlik, mert mindenütt a hol jár és a hová tekint, ott látja a „nagy holt“ szelleme teremtményeit; felsorolja tetteit, hatását, szellemi fönségét, de e részben a mythologiai képek halmozása a költemény benyomását csökkenti, tudományos előadása egészen az alexandrinusok modorára emlékeztet, és csak azt hozhatjuk a költő mentségeül föl, hogy a hellen művelődésű halott emlékét hellen képekkel föleleveníteni joga volt; de több mértéktartással a költemény kétség kívül hasonlithatlan nagyobb hatást gyakorolt volna. A költemény befejezése ismét igazán elegiai; „elfolya szép élted“ — mondja — „s veled a szép gondolat eltűnt,“ de ha majd a büszke paloták romba dülnek, az utas egykor mint Csobáncz dületékein a bajnoki kor képzetébe mereng:

Így merül el majdan magasabb rémletben az érző,
Hamvaidon hálát, könnyeket adva, velem.

Kazinczy követői közül művelték az elegiát még: Szemere Pál, Vitkovics, Horvát Endre és Döbrentei.

Szemere Pál nem termékeny lyrikus, de a mit nyújtott, az a jelesek közzé tartozik. „A titkos vidék“ című költeménye is jobb elegiáink sorában érdemel helyet; gondolatmélység, gazdag képzelem és lyrai hæv párosulva correct szerkezet és mesteri külformával, kedvezően különböztetik azt meg Vitkovics Mihály szerelmi ömlengős „elegiától Lillihez.“ Különbzen Vitkovics más téren szerzette érdemeit, de van számos halottas verse, melyekről azonban — nem kerithetvén kézhez — nem tudjuk ódák e vagy elegiák? hanem megnyugszunk Toldy ítéletében, hogy azok „csekély figyelmet érdemelnek.“¹⁾ Horvát Endre szintén más téren szedte annak idejében babérait, mint lyrikus jelentéktelen, és „A boldog öreg“ s egyéb elegiája is az. Döbrentei Gábor huszárdalain kívül száraz, pedáns poéta. „A phantasiához“ című és más ide tartozó költeménye tulnyomó tanszerű eleménél fogva inkább tankölteménynek, mintsem elegiának illik be.

A magyar lantos költészetre nézve általában Kisfaludy Sándor válpontot képez; ő a régi formákat elhagyva, ha nem is nemzeti, de mégis modern alakba önté hő keble nyilatkozatait; ezekkel azonban a reflexióit nem tudá oly mesterileg összeforrasztani, mint a leirást, melyben különben költészete leghatalmasabban nyilvánult. És azért, habár „Himfy panasza“-ban elég elegiai hang és elem van, valóságos elegiát abban hiába keresnénk.

Részben Kazinczy nyomán indult még Kölcsey Ferencz is, de a classicismust csakhamar elhagyva, egészen modern szabásu költeményeiben annak kifejezés módját csupán műnyelvi formaként tartá még meg; ebben az analog állásponton levő múlt századi német költészet megerősithette, melyet sok

¹⁾ Toldy. A magy. nyelv és irodalom kézikönyve II. 169. l.

tekintetben követett, és a melytől ama borongós, világfájdalmas hangot, és az alakítás azon határozatlan elmosódottságát örökölte, melyek költészetének főjelmét képezik. Ezen befolyás alatt készülhettek „Vigasztalás“ és „Élet“ című elegiaszerű költeményei; az előbbiben fájlalja, hogy a sors nemzetekre bűt hozva száll, de „mi haszna bű, mi haszna gond?“ ha segíteni nem tudunk, tehát mért törődni a világ sorsán, hisz kis csolnak az élet, oceán a sors, —

„De kedvezőn lengő szelet,
S dörgő vést a csolnak felett
Tűr a bölcs egyformán!“

Dalát szépen kikerekítve berekeszti ezen bölcs mondattal. Bölcselmi iránya azonban még inkább kitűnik az „Életben,“ midőn fölsohajt, hogy a sirt, bár benne nyugtát leli, mégis gyötrelemmel nézi, mert az élet hajjain csolnakként hánykódik, de lobban a remény fáklyája, és ha Éden vidéki omladoznak is „könnyezni még is jól esik;“ a férfiú lelkét nem fogja csüggedés, és örömet, szenvedést egyaránt fogad, — „egy szív s egy lélek szélveszekben és nyúlalomban a miénk,“ melyben erény s erő lakjék:

„Itt bennünk a vigasztalás:
Nincs élet a felhők körében.“

Ily céltalan tespedésből és elmosódottságból csak a haza szent eszméje ragadja ki határozott és merész nyilatkozatokra, minők lelkes ódáin kívül „Zrinyi dala,“ „Zrinyi második éneke“¹⁾ és egy költemény, mely jóformán beillik elegiának, habár az ódát igen is megközelíti: ez a „Hazafiúság“ (Fejdel-

1) A két költemény elnevezését, mely azokat heroídeknek lenni láttatja, akkori sajtóviszonyok okozták.

münk hajh! vezérünk hajh! . . .), mely siratja Rákóczyt, a nemzet veszteit és tétlenségét, de haragra, rettenetes bosszúra fog kelni egykor

„S ledölt országok hamvain
Egy szép hon támad fel.“

Zrinyi két éneke Kölcsey legjelesebb elegiája. Az elsöben a költö vágyva kérdezi a vándort hazája dicsösége s szépségeiröl:

Hol van a hon, melynek Árpád vére
Gyözelemben csorga szent földére?

Itt van a hon, — válaszol a vándor, — de
puszta az és

Többé nem gyözelmek honja már!

Igy az egész költeményben a honfi sovárgó kérdéscire csak bánatos és keserü feleletet adhat a költö. A hazaszerelem lángolóan forró kifejezése ömlik el e dalban, mely formája szerint a románcz, hangja és szerkezete szerint azonban kétség kívül az elegia körébe való. — A második énekben a sorshoz fordul a költö; de csak hideg, vádló feleletet kap az elkeseredett szenvedély hangján tett kérdéseire:

Sziv, lélek el van vesztegetve rátok!
Még egyszer esd a költö; nem bánja hütlen fáját:
Taposd el a fajt, rút szennyét nememnek —
csak hazája megtartását kéri:

. teremnek
Tán jobb fiak, s védvén állják körül.
Kérlelhetetlen szigorral felel a sors: törvényem él!

A költö a jövőbe tekint, remény szállja meg lelkét, és a gondviselésben való rendíthetlen bizalom hangjával megnyugtatta bocsát el bennünket.

Kölcsey, e főleg a német tudomány és költészet emelőin erősbült, és mint költő és ítész, mint bölcsész és szónok egyaránt nagy férfiú messzeható befolyást gyakorolt költészetünk, és különösen elegiánk fejlődésére. Habár ő gyarló elegikus volt is, de az új eszmék, az idegen elemek, miket irodalmunkba behozott, a meglevőkkel szemben forrongást idéztek elő, melyből egy új, megtisztult, nemzeti költészetnek kellett fejlődni. Törekvései céljának megközelítésében nálánál szerencsésebb volt Kisfaludy Károly, kevesbé Bajza, de azt tökéletesen csak Vörösmarty érte el.

Valamint Kölcsey úgy Kisfaludy Károly lantos költeményein is nagyrészt bizonyos mélabú ömlik el, de mélasága már nem Kölcsey romanticismusból eredt búskomor világfájdalma, hanem ama természetes elegiaihang, ama mélabú, mely a nép költészetének alaphangját képezi, és mely egy sokat sanyargatott, nehéz sorscsapások sujtotta élet önkénytes kifolyása. Valamennyi népköltészet tulajdon alaphangja a mélabú; azaz, mondjuk általánosabban: az egész emberi s emberségi életnek mélabús a legbensőbb alaphangja, mely a szerelem örömkelyhébe úgy, mint a dicsőség nektárjába bevegyül, mert minden örömünk és szépségünk, boldogságunk és törekvésünk mulandó, mint a tavasz virága. És ezen mély emberi elegiai hang leghelyesebb kifejezését a népköltészetben találja, mivel a nép minden buját és boldogságát, minden gondját és keservét — más mód hiányában — dalba önteni kénytelen. De azért valószínű népdal, bár mily méla s kesergő legyen is, soha elegia nem lehet, szükségeltetvén az elegiához oly magas műveltség és szemlélődő szellem, melyet a nép soha el nem érhet.

Szükségesnek láttuk ezt elmondani itt, hol Kisfaludyról mint lyricusról akarunk szólni, ki kisebb költeményeibe a népies elemet fölvevé s kü-

lönös előszeretettel művelé; népies dalai többnyire bánatos színezetűek, de a főtebb elmondottakban rejlik magyarázata annak, hogy mért nem nevezhetjük egyikét sem elegiának, habár némelyike (mint p. o. „Szülőföldem szép határa —“ kezdetű elegiai hangban egészen elolvadni látszik; hiányzik bennük a szemlélődés, a bú maga pedig nem szülhet elegiát. Népdalai közt van még egy, melyben a reflexio tért nyert ugyan, de más képében lévén elmondva, inkább heroidnak illik be; ez a „Rákosi szántó.“ A főtebb elmondottak után nem is fog csodálkozhatni senki, hogy Kisfaludy Károly, a vig beszélyek és színművek írója mért oly búskomor ott, hol szive legtitkosabb titkát, érzeményci szentélyét előttünk föltárja. Bennük az emberiség búbánata talált kifejezést. — Fogékony lelkének egész búskomorsága azonban hazafias darabjaiban összpontosul, és igazi, mély költői szemlélődéssel párosulva, örökbecsi elegiákat teremt. Hazafias elegiáinak száma négy, úgy mint, „Honvágý,“ „Erzsébet, „Visegrád,“ és „Mohács;“ azonkívül még egy általánosb „A nyugtató“ cím alatt, mely első elegiája lévén, még egészen azon határozatlan vágyak és óhajtások homályos kifejezésére és ama világfájdalmas hangra emlékeztet, mikről Kölcheynél megrovólag szóllottunk. A „Honvágýban“ a hő honszeretet egy mély sohajjal tör ki; de csak az, ki valaha honától távol élt, érezheti teljesen, és élheti bele magát egészen a költő hangulatába. Ő távol van mindentől, mit szeret és ohajt, és habár örök tavasz környezi, és „az élet telje bár gyöngyörré inti“ és a szerelem édes rózsái kínálkoznak: „csak félig érez minden boldogságot;“ könny ragyog szemében, a távol ködében szülőházát véli látni, az estiszellő hazája nyelvén suttogja szerettei üdvözlését, — de csalóka, tűnő álmából fölriadva, borongva jár a rómaiak maradványai közt, melyek a haza hőseire emlékeztetik, és hazájára „mig szive ver, csak vissza-visszanéz.“ — Nem oly

gazdag ellentétekben, melyek e költeményt oly behatóvá teszik, de több epikai elemmel vegyült az „Erzsébet“ című elegia. Az utolsó Árpád gyászravatala tűnik föl a költő képzelmében, és fájdalmasan — néma de elég hangos ellentétben a jelenkorral — emlékezik azon hazai dynastia fényes tetteire s a hon nagyságára; és látja a ravatal mellett zokogva Árpád unokáját, András szerencsétlen leányát, kitől népe elpártolt és ki hazáját elhagyni készül „csak te lehess boldog, szép haza! szenvedek én,“ így rebeg a királyi szűz, és egy helvetiai zárdába vonulva, „távol kedvesitől, részvétlenül, élve temetten, és, míg a hazában pártoskodás dühöng, hervadt és hunyt el Erzsébet, kinek hamvát nem fõdi honi virág:

„Nyugodj, áldott sziv! emlékedet élteti a könny.

Melyet drága hazánk egykori képe fakaszt.“

Érzésben, fölfogásban rokon evvel „Visegrád,“ mely, fájdalom, töredékben maradt, és rokon vele hazafias elegiáink koronája, az öröktündöklésű „Mohács.“ Ha egész gazdag hazafias költészetünkben csak ez szállna az utókorra, ebből magából megtanulhatná a világ, mily dicső, mily szerencsétlen és mily hű ragaszkodásu volt a magyar nemzet! De mint elegia is mintaszerű e költemény, és szükség esetén annak egész elméletét ki lehetne fejteni rajta. Már maga a bevezetés, szorúl-e rá, hogy az olvasó elegiai hangulatban legyen? kinek szellemében nem nyitna nagy s bánatos perspektívát az egyetlen sor:

„Hösvértől pirosult gyásztér, sóhajtva köszöntlek!“

És midõn majdnem ódai szárnyalattal és drámai plasztikával varázsolja elénk a hon állapotját és a rettentõ vész egyes alakjait: ki nem sóhajtana vele, ki nem sirná a költõ keserû könnyeit? És kinek keble nem szorulna ez egy szónál: „Mohács“!?

igen, a költő szemével látjuk „hollószárnyain lebegni a zordon enyészetet“ és vele kiáltunk föl „Tomori! büszke vezér! mért hagytad el érseki széked?“ De haragunkat csillapítja a költő engesztelő szava, hadd nyugodjék: „rajta üzé dölyfét a csalfa szerencse.“ És egyszer ily lágyabb hangulatban, elvezet bennünket a költő fájdalmasan képről képre; itt látunk elhullni sok deli ifjút élte tavaszán. — Disztelen fekszik itt mind és szög fürteivel nem játszik többé kedvese, ki fris koszorúval várja, de hasztalanul vár, — eljut hozzá a nagy vész hire, és gyöngé virágszálként hervad a szüz. Mennyi nemes bajnok veszett el szabadságért hősi bátorsággal harcolva ugyan, de elnyomva a sokaság által; uratlan száguld haza felé ménje szomorú hirnöke ura halálának, „kit repedő szívvvel hölgye zokogva sirat“ míg maga is utána hal. „Hány bajnok hala így!“ és emlék nem jelöli sirját, és örök féledség borítja nevét. És a pásztor ki ott legeltet, szomorú dalt zeng, és az utas mély borulattal ballag itt, és néz, és látja ködfátyollal ellepve azért, hogy ne tekintse szemünk: „ott vergőde Lajos,“ hiába terjeszti kezét: vitézei mind elhulltak, és „tátog a mélység“ és „összezúzott testét hab fedi s barna iszap.“

Rettentő sors így halni, és pedig nem az ellenség miatt, hanem, mert a nemzet önmagát elhagyá, és pártviszályokban önön keblét tépte s csökkenté erejét. „Gyász emlékü vidék, mi sok inség kútfeje lettél.“ Így sohajt a költő s néhány, de hatalmas vonással tünteti föl Szoliman gögjét és a törökjárom borzasztó sanyargatásait; és itt, ezen emléknél, melyre minden magyar csak elfogódva gondolhat, itt a legnagyobb szégyen, a legmélyebb lealáztatás emlékezeténél ihletve kiált föl a költő: „Él magyar, áll Buda még!“ és szívünket egyszerre vigasz tölti be, és lelkünket a sorsban való szent bizalom szállja meg:

„És te virulj, gyásztér! a béke malasztos ölében,
Nemzeti nagylétünk hajdani sirja Mohács!“

Correct compositio dolgában, az epizodikus képek jeles alkalmazásában és a tárgyának egészen megfelelő költői nyelv tekintetében „Mohács“ ritkítja párját irodalmunkban.

Kölcseyvel és Kisfaludyval rokon kebel Bajza József, ki velük nemcsak a forma csinját, és a nyelv andalító dallamosságát, hanem azon elegiai hangulatot is közösen bírja, mely amazok költeményei nagy részét jellemzi, de a mely nála majdnem manniává vált; ő örökösen mélabús és búskomor; lantjának csak egy hurja van, és ez a fájdalom, a kesergés; az „elegiai hangulat lelkének lelke.“ Egy ily tulajdonokkal fölruházott költőtől az elegiára nézve sokat várhatnánk, sőt követelhetnénk, ha Bajza lyrájában oly női szende s gyöngéd nem volna; minél fogva inkább áradozó panaszban, mintsem férfias lemondással párosult szemlélődő nyugalomban szokta előadni bánatát. Szép érzeményes dalai közt tehát nem is találunk elegiát, ámbár, mint mondók, az elegiai hang majdnem mindegyikében megvan. Elegiát csak akkor teremtett, ha amaz elegiai hang hazafias lángoló érzéssel frigyre lépven, erősen és határozottan lépett föl, ilyenkor aztán valóságos elegiákat alakít. Ilyen pl. az „Andalgás;“ a költő látja a hon geniusának koszorúit gyásztól borítva, de arca egy szebb jövő fényárjától derült, elrejtteni kívánva „a messze századok bús képeit,“ de hiába: Mohács gyászos emléke magyar szivből ki nem irtható s a költő szemének föltünik ez, és siratja az ott elhullt véráldozatokat; a csendes vidék felett pedig az emlékezet borong,

„Mint Sparta hamvain
A régi nagyság
Hős nimbusa “

Kölcsey, Kisfaludy és Bajza, kiket egy csoportban is tárgyaltunk volna, mint a magyar hazafias elegikusok triaszát, — az elegia fejlődésére annyiban nagy befolyással voltak, hogy a classicismus korlátain áthágva, annak szép, de hideg légét elhagyták, s elfordultak az antik előképektől. Ők a német romanticismussal új, élesztő elemet hoztak be irodalmunkba, mely csak is ezen elem hozzájárultával az antik utánzás halvány árnyképéből fejlődhetett oly gyorsan egy erőteljes, egészséges, és tetőtől talpig nemzeti irodalommá a lángelnű Vörösmartyban, kiben a magyar romanticismus legteljesebb s legnemzetibb kifejezését lelé.

Vörösmarty Mihály, ezen, a költészet minden rétegein otthonos költő, ki bámulatos alkotási tehetséggel a költészet nagy kertjében minden még oly elhanyagolt növényt is szerető kézzel ápolt és művelt, teljes joggal megérdemli azon tiszteletet, melyet kortársai úgy, mint az utókor irányában táplált. Nincs műfaj, melyben crejét meg nem kísérlette, melyben ha nem is mindenkor kitünőt, de kivétel nélkül szépet, s maradandót létre nem hozott volna, és ez érdeme, — oly érdem, melyben kivüle magyar költő ily mértékben nem osztozhatnak. Legnagyobb érdeme s dicsőségének egyik fő eleme azonban az, hogy elődeit majdnem mindegyik műfajban tulszárnyalta, és fölöttük egy egész fejjel kimagaslott. Legkevesbé áll ez drámájáról, de teljesen áll eposzáról, és áll lyrájáról általában, kivételével az elegiának, melyben tevékenysége gyér és jelentéktelenebb. „Oly tiszta elegiát alig irt, minő a „Kis-gyermek halálára“ című; „Zrinyi“ már vegyültebb, a „Magyar költő“ épen elbeszélő alakot ölt.“¹⁾ „Kisfaludy Károly- emlékezete“ című verse pedig inkább mennyeket ostromló dithyrambicus fölajdulása a költőtárs és barát halá-

¹⁾ Gyulai Pál. Vörösmarty életrajza. CXL. 1.

lát egyaránt sajtó költői kebelnek, mintsem veszeségének szemlélődő ecsetelése, s gyöngéd — bánatos kihangzása. Különböztetve látatja velünk e költemény, hogy Vörösmarty inkább hőstettek és érzemények, mint gondolatok dalnokává volt hivatva; ez leggyöngébb oldala, melyet dúsgazdag, lángszárnyu képzelet többnyire szerencsésen elrejtteni tud, de a mely oka annak, hogy sokoldalú tevékenysége az elegiára nézve oly meddő volt. Képzelti erejének gyönyörű terméke: „Zrinyi;“ hanem a par excellence epikus itt lépten nyomon kiri, mi azonban talán az epikai hexameterben is fenekelhet. A kezdet ódai szárnyalatu: „néz nyugatra, borús szemmel néz vissza keletre a magyar, de nem leli meg nagyait, nem téged, messze ható kéz Zrinyi;“ „Minket béke ölel,“ — folytatja a költő s a szépséges expositio után a béke egy különös nemét rajzolja: „mulatozhatnak százféle örömmel“ — mondja — „ha kedélyünk, ha ez a lélek nem volna letörve“ „Bezzeg nem volt ez így, mikor Zrinyi várában ülve a török megtámadásának folyvást ki volt téve; örökös tusa, ez volt élete, de a harc pihenő perceiben, annak mintegy utóhangjául a régi viadalnak hangja fölzendült neki, s szeme a régi Sziget véres dicsőségét látta. Most a Zrinyiasz egy kedves episodját szövi be költőnk, gyönyörű ellentétül a következő zord képhez, és Zrinyi a költő s harci közt létező némi meghasonlás föltüntetéseül; Zrinyi költői képeibe egészen elmerült, midőn vára egyszerre négy sarkán lobbot vet és riogatva ostromolja falait a török; de a harcias költő diadalmasan veri vissza „s a rajtad ütő törökök már félnek lenni előtted,“ „reszketvén Zrinyi nevével.“ „Igy te, dicső, kétszeresen fizeted le hazádnak adódat:“ vassal is, lanttal is, és

. . . ölel a haza, s mond örömeiben sirva fiának,
Mi pedig áldva füzünk szent emlékedre borostyánt.“

Eddig a kompositio igen jeles, és kár, hogy a

költő evvel szép elegiáját be nem fejezte, mert a most következő gúnyorral kevert keserv:

Vagy kárbozva levénk, hogy örökké visszasohajtsunk,
S nagy példákra magyar már nagygyá lenni ne tudjon?

inkább csökkenti mint emeli a költemény hatását. Ez hiba; elegiának nem szabad ily keserűn végződnie, — az elegiának nem szabad behegedő sebeket fölszakítani. a nélkül, hogy a sebre balzsamot csöpögtetne; neki vigasztalnia kell. A szenvedély természetében fekszik, hogy kitörését gátolni nem lehet, nem szabad, de mint minden bánat enyhül, úgy költői műtől is követelhetjük, hogy a bánat, legyen az még oly mély és még oly fájó: az örök remény egy sugarával, a vigasz egy szavával végződjen. Panasz és vigasz nem hiába rimel: együtt jár az mint két ikertestvér; vigasz nélküli panasz gyötrő és nem szül elegiai hangulatot. Hogy Vörösmarty egyébíránt az elegia követelte ily féle befejezést elismerte s teljesítette: azt egyéb elegiái mutatják, melyekben a panasz után mindenütt ott van a vigasztalás. Meg van az még a rhapszodikus, románcszabású „Magyar költő“-ben is, mely költemény különben fölötte tanulságos és fontos az elegia elméletére nézve. Benne annyi az epiko-dramatikai vagy helyesebben balladai elem, hogy az elegia s elbeszélés közti határt már-már áthágni látszik; még az elegia terén áll, de csak egy lépéssel tovább: és ballada vagy románc válik belőle. A „magyar-költő“ dalt zengedez és dala oly szomorú, oly édesepedő, hogy szikla meg inghatna tőle; zeng mindenről mi szép és szent, de hiába, — így szól hozzá egy földöntúli hang — mert dalát se ifju nem érzi, se lányka nem érti

„S mig honja bolyongani hagyja, kihál
Bús éneke, tört szive lángjaival.“

És ott nyugszik most, hol farkas üget, az özfi szalad és szélvész üvölt, de feljön a hold:

Oh ifju! mi álmod az élet után?
Szép álmokat énekel a csalogány,
S már nem fut az özfi, az ordas eláll,
S ott szendereg a vihar — álmainál.“

Nem oly epikai mint a „Magyar költő,“ nem oly ragyogó képzelmű mint „Zrinyi,“ de valódi költői reflexióban sokkal gazdagabb, és ennél fogva az elegia eszményét sokkal inkább megközelítő a „Kis gyermek halálára“ című kitünő verse. Nyugalmas resignáló hangon szólítja meg a holtat költőnk, megemlíti gyermekjátékait s szülei benne való nagy veszteségét, beszövi aztán gyönyörű epizóddal, hogy anyja reggel kelteni fogja, de mi haszna? aludni fog, s nem lesznek álmai s nem lesz reggele többé, de azért fájdalom ne zavarja nyugalmát, mert mint sugár könnyű volt mulása, míg bennünket baj s öröm kötöz, és ohajtjuk s rettegjük a halált. Most új kép tárul föl előttünk: a költő kéri, jönné csendes éjeken ölelni kis testvéreit s elmaradt napjait adná vissza a szüléknek.

„És mig porodra hintenek virágot,
Lebegj te őrző angyalként fölöttük.“

Nem tartozik hozzánk, hogy Vörösmarty e versét nem saját gyermekére írta, s hogy ily esetben tán másképp nyilatkozik vala: mi a kész művet tekintjük, és ennek örökké maradandó becsét és a magyar elegiára messzehatásu befolyást kell tulajdonítanunk, mert vele kezdődik tulajdonkép az elegia amaz ágának műveltetése, mely kedvelteink vesztét gyászolja, és melyben ennek nyomán majdnem minden újabbkori jelesb költőnk kísérleteket tön.

A sort Czuczor Gergely nyitja meg „Atyám hamvaihoz“ c. költeményével, melyben kissé prózai hangon, de meleg szeretettel emlékszik meg atyjáról, kinek sirján áldás legyen

Mert józan ember, és igaz
Hű férj valál, s gondos családapa.

És tegyük hozzá mi, — mert Gergely atyja volt. — Az ellentétek ügyes alkalmazása s politikai elemek behozatala nagyobb jelentőséget biztosítanak ez elegiának, mint „Gegő Elek emlékének,“ hol e buzgó pap és derék író szomorú sorsát előadja. Czuczornál még a classicismus néhány kedves utóhangjával találkozunk; t. i. a Toldy F. említette „derült elegiákat“ „Kérelem“ és „Leánycsiny,“ melyek csakugyan tibulli elegiáknak beillenek, de a melyeket épen derültségük miatt modern elegiáknak alig, hanem inkább életképeknek nevezhetünk.

Czuczornál komorabb természet Garay János, kinek költeményeiben sok az elegiai elem, de többnyire vagy gunyoros („Egy nagyúri kastély“) vagy ódai („Csapó Dániel emléke,“ „Földi János emlékére“) elemekkel annyira elvegyülve, hogy szoros meghatározásuk bajos; tiszta s szép elegia az „Egy régi várkertben“ című, hol a régi kor daliás életét föléleszti képzeletben, és siratja annak multát.

Gyér lyrajában nem oly eredeti mint Czuczor, nem oly termékeny mint Garay, de mind kettőjük-nél bensőbb s mélyebb, és minden tekintetben szeretetre méltó költői egyéniség B. Eötvös József, kinek elegiáit („Ősz,“ „Szerencse s nyugalom“) a természet hő szeretete jellemzőn és kedvesen bélyegzi. Az „Ősz,“ a „föld halálában,“ saját életét látja, mely mint annak térei pusztán áll, de „miként legszebb a nap végső sugára,“ úgy legbájosabb a költő hatyúdala,

„Órája elmúlt, megnyeré a bért:
Öröm helyett, a fonnyadó babért.“

Dissonance ez, de mint az ugynevezett „jövő zenéjének“ dissonancea nem hat kellemetlenül; a költő megnyugvása visszahat az olvasó kedélyére. Ennél még jelesebb, bár epikaibb és jelmezes színezetű a „Szerencse s nyugalom,“ hol ismét az ősz képe az, mely a nyugalmat megadja, hanem a nyár örömeinek árán, — melynek kiszínezése ráadája a költő vallomásának, hogy szerencséje és nyugalma föl van dulva, de vigasztalódik, mért:

„Minden tavasznak eljő hervadása,
És a nyugalmat vész követte meg.“

De sem a vész nem következett be, sem halálsejtelmei — szerencséire — nem valósultak, és édesbús, gyöngéd érzésű elegiája, a „Végrendelet“ csak a lyrikus végszava.

Sokkal kevesebb bensőséggel és hévvel zengedezé Császár Ferencz elegiáiban („Temetőben, Anyám névnapján, József Nádor halálakor, az e. . . szegi temetőben, Stramiera sirján“ stb.) mesterkélte, sőt néha nem igaz fájdalmait, kevéssé költői sőt prózai hangon és szóáradattal. Határozott mű alakok, gyönyörű elegiai tárgyat és ennek teljesen megfelelő szép kifejezést csak az „Alhambrá“-ban nyújt; e verse oly jeles, hogy egy magyar elegiák gyűjteményéből el nem maradhatna, és elegiáink sorában mindég kitűnő helyet foglaland el. A költő látja Alhambrát, meg emlékszik a Mókók ész s harcabeli dicsőségére, melyet önvétek és vakhit kioltott, — és hallja a bilincsek csörögését s látja a máglyákat és a spanyol nép nyomorát, melyet csak azon hit enyhít, hogy az Alhambrával ő is újra nagy és szabad lesz.

Kevesebb szerencséjével és hivatottsággal művelték az elegiát a világfájdalmas Hiador („Anyám halálára“ stb.) és Kerényi Frigyes („Karácson estvéjén, Emlékezés, Kórágyon“ stb.) ki minden ele-

giai hajlama dacára jelesb elegiát nem tudott teremteni, végre, hogy több nevet fölne hozzunk, Tárkányi Béla („Az életből“ stb.), ki rideg reflexióval tölti meg az elegia edényét, és csak istenben és a hitben leli támját.

Kisfaludy Károly és Vörösmarty nyomán legnagyobb hivatottsággal, legtöbb szerencsével, és legkiválóbb szorgalommal művelte az elegiát Vachott Sándor, ki e korszaknak legjelesebb, s mestereit is fölülmuló elegikusának bizonyul. Az ősi egyszerű erkölcsök kegyelete, az erény és érdem magas tisztelete, szelid és nemes fájdalom, eredeti és önálló gondolkozás, szenvedélyes lyrai hév, mérsékelve az eszmélet és igazi költői reflexio által: ezek azon tulajdonok, melyek őt különösen az elegiai költészetre hivatottá teszik, és melyek ebbeli költeményeinek magvasságot és ellentállhatlan varázst kölcsönöznek. Harmonikus kedélye ismeri s alkalmazza is az ellentéteket, de mindég föloldja, földeriti, és a „megadásban nyugtot lel.“ Ő minden izében elegikus és még derültebb dalain is egy lágy fájdalom vonul át, mely meghat, mint nyári estén a halálharang. Halottakra irt elegiái közül „Cornélia emlékezetét“ az első hely illeti; nagy, majdnem ódai hévvel festi a költő fájdalmát és az elhunyt jelességeit, ki neki nem csak szülék, de lélek után is édes testvére volt, és kit ő mindig siratni fog:

Hajh mély a sir, s az ég magas felettem:
Bár hol kereslek, mindig messze léssz!

E költeménye a világirodalom jobb elegiái közt is méltó helyet foglalhatna el; ez oly örökszép emlék, minőt testvérnek testvér alig emelt még! — Nem oly közvetlenül a bánat első hatása alatt készült, és azért nyugodtabb hangulatu az „Emléksugár Etelkére,“ melyben másik nővére halálát szendébb fájdalommal,

de szép bensőséggel gyászolja. A keserű gyász, mely ajkunkra a gúnyor egyes szavát rákényszeríti, — lángokban tör ki „Széphalmon,“ midőn „a nyelv megváltója:“ Kazinczy elhagyatott sírjánál ennek göröngyös, tövises pályájára visszatekint. Nem csekélyebb hévvel, de engesztelőbb, sőt remény-és bizalomteljes hangulattal fordul „Kisfaludy Sándorhoz,“ kit ő mint a nemzet fölriasztóját, és nevelőjét ódai emelkedettséggel üdvözöl. A „Balaton vidékén“ című versében is Kisfaludy Sándor emléke tűnik föl neki, és ennek műveit látja illusztrálva a vidék, ezt pedig eszményitve Kisfaludy művei által. Higgadtabb búval nyilatkozik „György ur halálakor,“ kiből az ősi erények utolsó ivadékát látja sirba szállani. Elegiai koronája azonban „A szenvedő hölgy;“ meleg részvéttel, pszichologiai hűséggel festi itt nyolc rövidebb költeményben egy boldogtalan szív hő szenvedéseit, melynek minden phasisait kiszinezve, abban állapodik meg, hogy számára az óhajtott nyugalmat csak a sír hozhatja meg. Hogy Vachott a lélekfestésben nagy mester, azt „A külföld rabja“ című elegiai hangulatu, románcszerű költeményében fényesen bebizonyítja, és a szóban forgó mű e mögött nem marad el, sőt azon némi tekintetben még túl is tesz; ott az elbeszélés fonalán mintegy önkényt kínálkoznak a különféle helyzetek, melyek vázlatát csak kiszineznie kellett; hanem itt egy helyzet, egy thema nyolcféle változtatása nyújtatik, persze oly themának, mely örökké kifogyhatatlan és kimerithetetlen: a női szív, melynek legtitkosabb redőibe Vachott oly mélyen bepillantott, mint kivülről kevés költőnk. Máskülönből is „A szenvedő hölgy“ irodalmukban páratlanul áll t. i. szerkezetére nézve, melyhez hasonlót nálunk nem ismerünk: nyolc költeményben, melynek mindegyike maga bevégzett elegia, egy helyzetből kiindulva, a költő egy más egyén fájdalmát zengi, és mindég ugyanazt látszik előadni, de mégis halad,

mégis természetes befejezéshez ér, mely ismét az egész művet kikerekítve berekeszti.

Mielőtt a lyrában minden elődeit elhomályosító Petőfihez áttérnénk, még két költőről kell meg emlékeznünk, kik az elegia terén szerencsével működtek; t. i. Erdélyiről- és Sárosyról. Sárosy Gyula „Ingeborg¹⁾), önszületése napján“ című költeményében elegiáink sorát egy jeles példánnyal gazdagítja; nyugodt lemondással s nemes önérzettel tekint vissza gyermekéveire, ifjúságára s férfikora szenvedéseire. Nem utolsó szépsége e versnek, hogy az elegia szerkezetével a visszrim alkalmazása oly szépen egyesül, a melyben egy édes anya emléket s véghetetlen szerelmét néhány, de hatalmas vonással jellemzi. — Erdélyi János „Családi képe“ pedig mindenkor legjobb elegiáink közt fog diszteni. Férj, ki szeretett neje után egyetlen gyermekét is elveszti: ez azon kép, mely előttünk áll és lehet-e ennél szomorúbb látvány? Az emberi szívet oly közvetlenül megható legalább nem, és nem az elegia keretében. E keretet pedig a költő mély s igaz érzésekkel, szívből fakadó hévvel, és megható bensőséggel tölti meg.

Petőfi Sándor, a magyar költészet e csudás tüneménye, a szó legszorosabb értelmében népköltő, és valamint a népköltészet sok elegiai elemet rejt ugyan magában, de elegiát alkotni nem tud: úgy Petőfi is dúsgazdag szebbnél szebb elegiai hangulatu dalokban; de valóságos elegiát igen keveset irt: ő nem elegikus. Ragyogó képzelme, lángoló érzelmei és rakoncátlan szenvedélye dalköltővé avatták, mint milyen a világirodalomban méltó helyet vívott ki magának, és a magyar költészetben még tán soká utolérhetetlen magaslaton áll. Hő érzelem, gyöngéd bensőség, epikai hajlam, költői szemlélődés: mind

¹⁾ Hogy e helyt nem állhatott a szerző neve, azt az akkori sajtóviszonyok okozták.

ezen jeles elegikushoz szükséges kellékek megvoltak Petőfiben, csak egy, még pedig főkéllék hiányzott nála: a nyugalom. Hányt-vetett élete, folytonos izgatott kedélye csak ritkán találtatá vele azon merengő nyugalmat, melyet az elegia természete követel. Pályája elején kibocsátott egy füzetkét: „Cypruslombok Etelke Sirjáról,“ melyben a keserű bánat meg-rázó hangokban nyilatkozik, de oly eget verő lyrai hevességgel, hogy annak még legnyugalmasabb darab-jait sem tekinthetjük elegiáknak. Ilyet csak két-ségbeeső fájdalom csillapultával sikerülhetett írnia. „Messze vándoroltam . . .“ kezdetű költeménye már igazi elegia, melyben nyugodt lemondással elmondja, hogy messze vándorolva, mindég édes Etelkéje emlé-ke volt vele, és most visszatérve, sirjánál hosszan el-mereng, és

„Függni fog szivemen képed, mint domboru
Sirodnak fejfáján e hervadt koszoru.“

A „Cypruslombok“ hangjával rokonok a Vajda, Rózsavölgyi s Czakó halálára írt költemények is, csak néhol elvegyülve keserűséggel. Keserű hangu, borongó sötétségű „A koldus sirja“ is, mely külön-ben beválhatnék szép elegiának, csak hogy már-már a gúnyorosba csap át. Vegyültebb szintén az „Itt van az ősz“ kezdetű szép elegiai költeménye, mely-ben nem mint legtöbb elődje, a természet halálában saját életének mulandóságát siratja; neki ilyenkor a természet csak elalszik, hogy annál virulóbban ébred-jen. Nejeének pedig mondja, üljön melléje s hallgassa méla dalát, és ha megcsókolja, halkan tegye azt:

„Föl ne keltsük álmából a
Szendergő természetet.“

A természet ugyanazon szeretete, mely e verset oly bájosná teszi, „Ki gondolná, ki mondaná“ kezdetű

dalában is nyilvánul. Csatatéren megy, hol „nehány rövid hét előtt“ véres csata dühöngött, és hol akkor golyók repültek, ott most pacsirta énekel, és hol akkor vér folyt „most ott virág fakad.“

„Ki gondolná, ki mondaná,
Hogy e hely csatatér?“

Igy kérdi, és a költemény első versszakát ismételve, szemlélődését mintegy lyrai rámában mutatja be. Legszebb elegiája azonban, az annak fogalmának teljesen megfelelő: „A csonka torony.“ Ezen költeményében régi századok dicsőségét nyugodtan szemléli, és szelid mélasággal adja elő a költő:

„Vén torony áll a rónaság felett . . .
Letűnt századba visz a képzelet.“

és látja a torony ormán lobogni a zászlót, mely körül sok ifju bajnok gyűlt, vérét ontandó a szabadságért; de most már alusznak a dicső bajnokok és a lobogó rég lebukott, csak a torony áll még, hanem ez is már idétlen rom, „ez is maholnap már halomra dül.“

Petőfi e költeménye elegiáink közt mindég első sorban fog állani; szerkezete ritka átlátszósággal bír, hangulata egészen elegiai, reflexiója kedves, szende; hangja azon nyugodt, higgadt hang, mely Tompa és Arany költészetének főjellemét képezi.

Petőfinél sokkal nagyobb epikai s reflexiói hajlamot tanusított Tompa Mihály, ki különösen kisebb, vegyültebb elemű műnemekre nézve jeles tehetséggel bír; ezek közé tartozik az elegia is, és versei, miket e tekintetben nyújtott, a jelesbek sorába tartoznak. Valamint költészetének lelke az idylliség, úgy elegiái néhányában („Alföldi képek, Falusi órák“ stb.) szintén ez a főelem, mely azokat félig meddig idylli képekké teszi. Kedves idylli képeket rajzol

„A széki pusztán“ című versben is; barátja sírjánál áll, keserű halálát, kérdi a virágoktól, tavaszkor mért nem hozták el őt is? és azután gyöngéd képekben, szeretetteljesen leírja, mint örülne vissza jövőtelén mindenki, csak neje halna meg örömeiben. Szintoly kecses idylli s gyönyörű természeti képeket nyújtanak különféle „hölgyhöz“ írt költeményei. Legkitünőbb ezek közt az „Egy szép hölgyhöz“ című ciklikus mű, mely formában és tárgyalásban élénken emlékeztet Vachot rokon költelmére, melynek jelességeit osztja is. De csökkenti e mű hatását azon körülmény, hogy Tompa nem rendelkezvén Vachot változatosságával, és drámai haladásával: ugyanazon tárgysokszor újra és újra megpendíti, mi által az ujság érdeke elvész, és bizonyos monotonia áll be. De Tompa tud keserű is lenni; példa rá a „Temetői hangok,“ ezen keserű gúny hangjai az emberi gyarlóság és romlottság fölött. Harmonikus természete azonban ily hangulatban nem maradhat soká; más-más tárgyakhoz fordul, majd a nép naivságában lel üdülést, majd a nemzet gyászát és reményeit fejezi ki hatalmas ódáiban, majd meg önön szívébe pillant be, melyben az emlékezés ritka kincsei rejlenek. Az utóbbi hangulatban írja p. o. „Halmon állok . . .“ kezdetű szép költeményét: az emlékezés halmán áll és kinéz előbbi életére, ifjuságára s vele elvesztett boldogságára, és végzi panaszát „az emlékezés halmán.“ Elegiái minden tulajdonsága és jelessége „Levél egy elútagott barátom után“ című epistolaserű elegiájában összpontosulva találhatók. Kerényi Frigyeshez, ki hazáját elhagyá, hogy Amerikában új tüzhelyet keressen, — hozzá, kinek hajója már a zúgó tengeren jár, egy-két szót intéz: kezdetben természeti képből összehasonlítva őt a fészkehagyott madárral, kérdi mit érzett, midőn elhagyá a hont; újra más képhez fordul: feje fölött fényes csillagok égnek, ezer virág mosolyog feléje:

Ah, de azok neked mind ösmeretlenek!
 S nem ezek közt valál futkározó gyerek. —
 Mert boldogságra még kevés csak a jelen,
 A múlton épül az s az emlékezeten. —

Ismét más kép: szó nélkül távozott, mert bucsúzni kinos lett volna:

A daru is búsan kiáltozik, pedig
 Egész nemzetével útra kerekedik.

És így majdnem minden versszakban változik a szín: majd gyönyörű természettől ellesett hasonlatok, majd mély bölcsészeti gondolatok, vagy a honfibu keserü volta, vagy a mindent enyhító idylli élet rajzát nyújtja a költö kevés, de erőteljes vonásokban. Ezen az elegia jellemének teljesen megfelelő vegyülete az érzések, gondolatok és leírásoknak; művét mélybehatóvá teszik, és számára elegia-irodalmunkban kitünö helyet biztosítanak.

Elödei minden jötulajdonságát csudálatosan egyesíti Arany János. Vörösmarty művészi sokoldalúsága, s epikai előszeretete, Petöfi töb gyökeres magyarsága s ragyogó képzelme, Kazinczy finom izlése, Kisfaludy Károly honszeretete; Bajza komorsága s ismét Vajda gúnyorossága, Kölcsey bölcsészeti hajlama, és Tompa idylliessége: mind ezt részben mérsekelve s lágyítva, részben fokozva s nemesítve fölleljük Arany költészetében is. Ha vonakodhatnánk is még, öt nemzetünk legnagyobb költöjének nevezni, de azt bátran kimondhatjuk, hogy ö irodalmunk legnagyobb költö művésze. Valamint a dráma s a prózai műnemek kivételével, a költészet majdnem mindegyik fajában, úgy az elegiában is dicsöt s mintaszerüt teremtett Arany. Mint a műfaj maga, oly változatos ebbeli művei sora tárgyban is kivitelben. Majd az emlékezet fonalán iratja ifjusága mulandósá-

gát („Visszatekintés“), majd az első őszhaj szolgál neki alkalmúl, a mulandóság és még inkább saját balsorsa fölött panaszolkodni („Évek, ti még jövendő évek . . . “). Majd meg rideg világbí s a haza során való csüggedés szállja meg lelkét, és keserű panasz hangjain tör ki („Álom-való, Névnapi gondolatok“); ezen hangulat uralkodik „A dalnok bujá“n is, mely forma tekintetében ugyan a románcot nagyon megközelíti, de tárgy, szellem s hangra nézve teljesen elegia: „Sötét éjben, rideg lakában“ viraszt a költő s „mint egy koporsó, néma lantja,“ és kérdi ismeretlen hang, mért nem zendül lantja, ajká? vagy kiegészített keble, s az ujjuló természet nem lelkesíti-e, s az éj szent magánya meg nem hatja-e? felel a költő:

„A dalnoksziv ég oldhatatlan . . .
 Jó a tavasz, virágot ápol,
 Mind ez, mit a hősek porából
 Fel bir éleszteni!
 S az éjfélnak van-e magánya?
 Megnépesíti holtak árnya,
 Felzaklatván, az éjt.“

És újra felszólal ama hang, mért nem zeng tehát?

Hiszen a bú mesterkezének
 Verésitől a legszebb ének
 A legszebb dal fakad!

Vagy talán gyáva kornak szülötte ő?

„Hajh! zönghet-é a szivnek húrja,
 Midőn a bánat tépi, dúlja,
 S nem óva nyúl felé?”

Különben

„Nem gyávaság korában éltem“

látott győzedelmeket s diadalmas halált. Tehát mért nem dalol?

Csaták után, hős myrtus enyhén,
Nyugvó daliák közt pihenvén,
Édes a dal s pohár.

Fáj, ily csaták után nincs vidám tor, és

Cyprus kódében a daliák
A dalnok énekét nem hallják
— Nem értik — zöngeni!
De ő nem is zeng. Tehetetlen
Lantját leteszi csüggedetten.

És irigyelve a rég mult idők szerencsés dalnokait, kik fényes korban éltek s osztoztak a hősek babérján, — kiknek adatott a lant hurjain éltetni az erőst, és kiknek uj nemzedéket teremteni adatott: csüggedés fogja el keblét,

Én a kifáradt küzdelemnek
Hanyatló korszakán merengek,
Szemem alátekint.

Látnivaló, hogy e költemény szerkezete románcszerű, de ha föl vesszük, hogy amaz idegen hang nem más mint maga a költő szava, ha abban semmi folytonosságot és cselekvési haladást nem tapasztalunk, és a költőt képtől képhez átsapongni látjuk és megérezzük az egésznek mély elegiai hangját: akkor azt, elegiának kell neveznünk, mely azonban az epika terét nagyon megközelíti. — A borongó gyász, mely »A dalnok buját« oly éjsötét képpé teszi, átleng az »Emléklapra« című versen is, melyben a költő bánatosan, reményhagyottan emlékezik Petőfiről. Rokon hangulatban nyilatkozik »Czakó sirján« és mély fáj-

dalommal, keserű gúnynyal illeti azokat, kik az öngyilkost megítélik. Még ennél is keserűbb a »Kertben« című költeménye, mely azonban inkább sátyra, mintsem elegia. Az elegia hangjának inkább megfelelőbbek a »Gondolatok a béke- congressus felől,« csak hogy itt a tulnyomó szemlélődéssel már bölcselmi elemek is elvegyülnek. Még inkább megfelel »Ráchel siralma,« — az emberi fájdalmak legmetszőbbikének: az anyai fájdalomnak e megható képe. Látjuk itt az ószövetségi Ráchelt meggyilkolt két gyermekénél virrasztani, és halljuk egetverő jajjait, és átkát csecsemőinek vérszomjazó gyilkosára. De végül csillapul a fájdalom és a harag a magasztos eszme miatt, hogy az ígért Messiás mégis megszülemlett, és mégis él. Ezen költőileg oly szép — habár lélektanilag talán nem egészen való — befejezés által a költemény művészi kerekedséget nyert, mely az annyira elegiai hangulatu mű becsét tétemesen öregbiti. Leginkább azonban sőt teljesen az elegia követelmeinek megfelelő »A te tétleni halmon« című költeménye.

Még áll a domb s én állok a felett,
 Játszik velem bűbájos képzelet.
 Csekély a domb, alig emelkedő,
 Ormán csak fű, nem a bérc fenyve nő . . .

Olyan mintha szél rakta vagy ember hányta volna föl nem rég, pedig »százados nagy emlék!« »Rajta verette sátrát hajdan diadalmas Árpád, innen tekintett szét, le a Tiszáig, le Alpárnak, hol Zalán talán h olnap földönfutóvá lesz;

»Ma még a zászló mind nyelére függ,
 Ma még a harclovat békózza nyüg,

és a költő látja a száguldó ménest, és a tábori élet

egyek képeit és látja a vágató vezért, és hallja a csatára hívó kürtöt — „ez a Lehelé!” De nem, csak a szomszéd falu kanászának kürtje, „ők alusznak régen, a honkeresők.”

„De te virulj lábuk nyomán, Tetétlen!

Bársony füvet, sarjút tenyészsz a réten . . .

hogy a kaszás bő rendet leljen; és a költő áldó kezét fölemeli a tanyára is, mely amott fehérlik, és — áldása kiterjed a halomra is, melyen elmerengett, és melyen mint igazi elegikus merengését be is végzi;

És álljon a domb, a multak jele,
Kimélve bánjon a vész is vele.

Ezen, a kezdethez való visszatérése, melyet minden nemzet szebb elegiáinál tapasztalunk, oly szépsége az elegiának, hogy azt mintegy egyik főjelmének nevezhetnők. A kezdet és vég ölelkezése élő koszorúként a legkülönbözőbb tárgyakat, azokat át meg át szöve, körülfonja, a műnek kerekdedséget kölcsönözve, és reája a bevégeztség bélyegét nyomva. — Ezen kerekdedség a „tetétleni domb“-nak, egyéb szépségei mellett megadja a remekmű jellegét, és azért ezen költemény legjelesebb elegiáink első helyei egyikén fog állani mindétig.

És legyen reánk nézve is a tetétleni domb azon határdomb melyen túl a magyar elegia fejlődését nem folytatjuk. Ezt pedig bizvást tehetjük. Arany után az elegia mezején ugyan több költőnk szerencsével működött, de azok egyrészt határozott költői egyéniségekké még nem szilárdultak, más részt pedig jelen célunkra elég volt kimutatnunk, hogy az elegia nem idegen virága költészetünknek, hogy az idegen befolyások által sok tekintetben nyert ugyan, de csak önálló, nemzeti költők műveiben érhetette el a tökély magas fokát.